

ЗАПОРІЗЬКІ КОЗАКИ, БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ І ЗАКАРПАТТЯ

Вперше запорізькі козаки з'явилися на Закарпатті в 1616 р. Того року «загін козаків чисельністю кілька тисяч чоловік пройшов через Закарпаття і під Кошице розгромив армію трансільванських феодалів. Козаки вступали в контакт з русинським населенням, декотрих залучали до своїх рядів. Їх загони нападали на маєтки окремих магнатів, сприяли піднесенню антифеодальної боротьби народних мас. Спількування з козаками, які розмовляли з селянами на зрозумілій їм мові і були однієї з ними віри, вселяло надію, що за Карпатами живуть брати, які допоможуть їм у боротьбі проти соціального та національного гноблення. Королівська адміністрація, характеризуючи перебування козаків у Закарпатті, писала: «Тільки того треба боятися, що до козаків приєднуються їх одновітці і піддані Другета – верховинські руснаки, які і без того ненавидять своїх панів».¹

Вдруге козацькі загони з'явилися на Закарпатті в 1619 р. З цього приводу відомий історик О. Баран опублікував статтю «Козаки на Закарпатті в 1619 році». Угорський магнат Юрій Гомонай-Другет вів тоді гостру боротьбу з семигородським князем Габором Бетленом і вирішив використати найманців – запорізьких козаків. «Юрій Ракоці, військовий комендант окупованої Мадярщини, – писав О. Баран, – довідавшись про приготування Гомоная, відразу писав до Бетлена про небезпеку козацького нападу. Але Бетлен в тому часі не вірив, що Гомонай міг нагромадити таку кількість найманих військ, з якими міг напасти на Семигород. Відписав Ракоцієві, що це тільки панікерські плітки і ними не варто перейматися». Однак Гомо-

най вже 27 жовтня вирушив з великим військом у бік Карпат, а 30 жовтня перейшов кордон. Козацьке військо нараховувало близько 10 тисяч чоловік, тим часом як Ракоці мав не більше 4 тисяч гайдуків. Спроби відтіснити козаків нічого не дали, за якусь мить семигородсько-угорське військо, охоплене панікою, почало втікати. «Перемога козаків була повна, – пише О. Баран, – тим більше, що козаки, переслідуючи утікачів, зробили вбитими коло двох тисяч вояків Ракоція, а між ними й багато офіцерів». 30 листопада військо козаків уже стояло біля Кошице, а Гомонай пішов у напрямку Пряшева.

Як же зустрічали закарпатські русини козацьке військо? Вищеназваний дослідник відзначав: «Північна територія Мадярщини між Спішом і Ужанським комітатом була заселена здебільшого карпатськими українцями, а від них на південь також і словаками. Мадяр тут не було. Але вони тримали все в руках. Шляхта та державна адміністрація були здебільшого мадяри, а українці та словаки до 80 % були кріпаками. Ці карпато-українські кріпаки дуже втішилися, коли побачили військо українських козаків, що ганяли за мадярськими панами та їхніми гайдуками». Необхідно погодитися з думкою відомого історика, що цей «національний підйом був дуже сильний і якби був досягнув такі східні українські комітати, як Березький та Мараморо», то хто знає, чи не викликав був свого роду «хмельниччину» на українським Закарпатті». Безперечно, що ця подія «поглибила зв'язки між закарпатцями та українцями з-поза Карпат».²

1 Париси історії Закарпаття. – Т.І.-Ужгород, 1993.-С.105.

2 Баран О. Козаки на Закарпатті в 1619-ім році//Український Історик. – 1970. – №1 – 3. –

У 1648 р. почалася народно-визвольна війна українського народу проти польської Польщі, яку відомі українські історики В. Смолій і В. Степанков називають українською національною революцією. Про неї швидко стало відоме на Закарпатті. «По смерті великого короля польського Владислава, — говориться в записі, зробленому на рукописі Євангелія в 1648 р. у Великих Ком'ятах, — извоєвали козаки Польщу. Почали ляхов істинати і гнати їх від ріки Дніпра до славного города Києва і звідти аж до Вісли. Старшому козаком було ім'я Хміль».³

Після успішного дія Б. Хмельницького завершення битв під Жовтими Водами, Корсунем і Пилявцями козацьке військо підійшло до Львова. Під стінами цього старовинного українського міста Хмельницький поживив дипломатичні відносини з Молдавією й Угорщиною і особисто почав переговори з семигородським воєводою Ракоцієм. Він надсилав до гетьмана під Львів своїх послів. Мемуарист Голіньський писав, що «ляхті удалося перехопити послів Ракоція в Галичині. Річ Посполита, боячись з'єднання угорців з козаками, робила все, щоб не допустити до Хмельницького угорських послів». Але цей же Голіньський далі пише, що в грудні 1648 р. Хмельницький «радо прийняв секретне посольство» Ракоція під Львовом і після переговорів «наказав провести його за Львів двом тисячам козаків».⁴

Що стосується листування між Богданом Хмельницьким і Юрієм Ракоцієм, то перший лист українського гетьмана до трансільванського князя датується 7 листопада 1648 р.⁵ Отже, відносини між Хмельницьким і Ракоцієм були встановлені ще до грудня 1648 р. За наказом запорізького гетьмана кількатисячний козацький полк

провів посольство Ракоці до самого Мукачеве. Не викликає жодного сумніву, що поява козаків на Закарпатті впливала на українське населення, вселяла надію на визволення. Однак, ще напередодні відправлення посольства в Угорщину козаки побували на Закарпатті. М. Лелекач у своїй змістовній праці «Козаки в політичних комбінаціях мадярських панів в XVIII ст.» писав, що вони проникали в Березьку та Ужанську жупи і завдавали угорським феодалам великої шкоди, руйнували їх маєтки.⁶ З цього часу відносини між Хмельницьким і Ракоцієм не припинялися ні на мить. 10 лютого 1649 р. гетьман пише Ракоцієві листа, в якому викладає плани спільних дій проти Польщі.⁷ 4 травня 1649 р. Хмельницький повідомляв трансільванського князя Сигізмунда Ракоцієві про мир і дружбу з молдавським воєводою. У лютому 1653 р. Хмельницького відвідав посланник Ракоцієві Степан Люц, який підтвердив наміри трансільванського князя бути в дружбі з козаками.

Документи свідчать, що козацьке військо неодноразово переходило Карпати. Якими шляхами воно йшло? На це питання намагався відповісти академік В. Грабовецький: «У джерелах ми не знаходимо відповіді на запитання, через Сколівський чи Ужоцький перевали проходило козацьке військо з послами на Закарпаття. Але відомо, що на своєму шляху козаки громили як польську шляхту, так і угорських феодалів на Закарпатті, в околицях Ужгорода, Мукачеве. Ужгородські власті доповідали 2 грудня 1648 р. німецькому імператорові Фердинандові III, що «козаки з татарами напали на Угорщину і спустошать все біля Унгару». У фонді Оссолінських Львівської державної наукової бібліотеки НАН України В. Грабовецький відшукав

С.76-82.

3 Нариси історії Закарпаття.-С.107.

4 Грабовецький В.В. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648-1654 рр.-К.,1972.-С.74-75.

5 Документи Богдана Хмельницького.-К.,1961.-С.85.

6 Лелекач М. Козаки в політичних комбінаціях мадярських панів в XVIII ст.//Шкваринська Русь.-1931.-Ч.9-10.-С.197.

7 Документи Богдана Хмельницького.-С.102.

листа від українського воєводи про велику шкоду, заподіяну козаками магнатам.⁸

Дипломатичні відносини Богдана Хмельницького з Ю. Ракоці мали певні результати. Так, зокрема, у квітні 1651 р. угорський посол повідомляв гетьмана, що Юрій Ракоці виставить 60 000 війська на краківському напрямку. Таким чином, готувався широкий похід на Річ Посполиту, який би мав поставити її на коліна. Доброусідськими й далі залишалися відносини Хмельницького з молдавським господарем Василем Лупулом. Однак незабаром виникли непорозуміння між Ракоці та Лупулом, які не могли не вплинути на відносини з Україною.

Богдан Хмельницький не припиняв відносин із трансільванським князем і після укладення договору про воєний союз із Росією у 1654 р. Переконавшись, що цар грубо порушує основні статті договору, Хмельницький вирішив шукати інших союзників і зберегти дружні відносини з Молдавією та Угорщиною.⁹ Хмельницький не тільки чекав допомоги від Ракоці, він неодноразово вислав йому війська на допомогу. Так, 31 грудня 1656 р. він видав універсал про висилку на допомогу Юрію Ракоці козацького війська. Їм було наказано «жеби се злучили з войсками князя». ¹⁰ На жаль, союз Хмельницького з Ракоці та «ведським королем не увінчався успіхом. «Весною 1657 р., – писав М. Грушевський, – він і зачав війну з Польщею на спілку з Швецією й Ракоцієм, а проти волі Москви. Так мала злука України з Москвою розірватися. Але в війні козакам не пощастило, в війську прокинувся непослух. Хмельницький і без того хворий, а ся прикрість більше його розстроїла, і він вмер 27 липня 1657 р., лишивши

справи непорішеними». ¹¹ у 1657 р. Ракоці теж зазнав невдачі – він втратив трон Трансільванії. Цим скористалися поляки, які напали на Закарпаття. Особливо потерпіли міста Мукачево, Берегово, села Ракошино, Чинадієво, Підгоряни, Хуст, Вишково – всього близько 300 населених пунктів. Найбільше потерпіли селяни, які співчували козацтву, чекали його допомоги.

Нещодавно дніпропетровський дослідник Ю. Мицик відшукав нові документи, які свідчать про появу козаків на Закарпатті в 1684 р. Вчений, оперуючи матеріалами фонду «Архів Замойських», відзначив: «У виявленій нами урядовій інструкції для польських дипломатів є і додаток, що стосується відправи українських дипломатів. У його 6-му пункті йдеться про видачу грошей на провіант у дорозі козакам з Унгвару, як тоді на угорський лад називався Ужгород, котрих очолював якийсь Заболоцький... Ще нижче дописано пізніше: «А. Могила», що, можливо, засвідчує те, що осаул з Ужгорода та А. Могила, який був гетьманом Правобережної України у 1684-1686 рр., є одна і та ж особа». ¹²

Таким чином, на Закарпатті добре знали про існування запорізького козацтва. Мало того, закарпатці неодноразово з ними спілкувалися, підтримували їх. Особливо пошквалилися відносини між козаками і політичними діячами краю під час народно-визвольної війни 1648-1654 рр. під керівництвом Богдана Хмельницького.

Микола ВЕГЕШ,

**кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології
Ужгородського державного
університету**

8 Дет. див.: Вегеш М.М., Горват Л.В. Короткий життєпис академіка Володимира Грабовського. - Ужгород, 1998. - 99 с.

9 Грушевський М. Про старі часи на Україні. Коротка історія України (для першого початку). - К., 1907. - С. 54.

10 Грушевський М. Названа праця. - С. 54.

11 Документи Богдана Хмельницького. - С. 551. Див. також: Сергійчук В.І. Іменем війська запорозького. Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII століття. - К., 1991.